

CELE DOUĂ FEȚE ALE VIOLENȚEI ÎN ȘCOALĂ: ROLURILE DE VICTIMĂ ȘI VICTIMIZATOR

Sergiu Bălățescu, Universitatea din Oradea

ABSTRACT

We conducted an assessment of levels of victimization at school, based on the distinction between the role of victim and that of victimizer, and also between types of victimization: verbal, relational and physical. Analysis was performed on a sample of 1025 students in grades 7-10 from schools in urban Bihor County. A significant part of students declared that were often or very often exposed to at least one form of victimization. A quarter of students have often or very often exercised at least one form of victimization. All types and victim roles are more represented in the case of boys (an effect of gender socialization). Verbal and relational victimization outweigh the physical victimization. Dimensions of victimization indicators are strongly correlated among themselves, and the role of victim is associated with the role of victimizer. The explanations offered are based on the effect of behaviour reinforcement or on school climate, although these explanations are not completely independent.

VIOLENȚĂ ȘI VICTIMIZARE ÎN ȘCOALĂ

Problema violenței în școli a fost mult discutată în ultima perioadă în țara noastră. O căutare Google cu această cheie dă aproximativ 39.000 de rezultate diferite. Cel mai adesea însă, cazurile raportate de mass-media românească se referă la violența cauzată de elemente din afara școlii. Drept urmare, discuțiile purtate în spațiul public pe această temă nu reușesc să surprindă nici amploarea și nici profunzimea fenomenului. Nu e de mirare că măsurile propuse în această privință pot fi ușor etichetate ca superficiale sau chiar pompieristice (de exemplu, înființarea de patrulare de părinți care să facă de serviciu în jurul școlilor). Pe lângă caracterul lor evident nesistematic, ele au defectul că nu țin seama de combaterea fenomenului de la rădăcină, adică pornind de la interacțiunile cotidiene dintre elevi și dintre elevi și profesori. În cele ce urmează voi prefera să folosesc mai mult termenul de victimizare, care se concentrează și pe aspectele mai puțin vizibile ale violenței în școală. Victimizarea în școală (*school bullying*) este definită ca „acel comportament de victimizare care apare în legătură cu educația, înăuntrul sau în afara școlii [...]”. Victimizarea în școală este comportamentul destinat să rănească sau să perturbe victima. Aceasta poate fi fizică sau emoțională și se poate realiza personal, pe cale electronică, sau indirect”. (Wikipedia, 2009). Victimizarea are niveluri graduale: se referă nu numai la violența fizică, ci și la cea verbală și relațională (Benbenishty și Astor, 2005).

În școală, elevii joacă roluri de victimă și victimizator, adesea intersanjabile (Parada, 2000). Relația cauzală dintre faptul de a fi fost victimă și cel de a deveni victimizator a fost explicată cu ajutorul a două teorii principale: ca efect de întărire a comportamentului, dar și prin prisma mediului social al școlilor. Prima dintre acestea este predominant psihologică, susținând că elevii victimizatori nu abandonează acest comportament din cauză că este răsplătit de colegi. Astfel, Atlas (1998) constată că acest comportament de victimizare se petrece cu implicarea colegilor-spectatori. Și Bandura (1973) constată că acest tip de comportament va fi întărit de lipsa pedepselor. Mai mult, el va fi imitat de colegi. Parada și Craven (2002) sugerează că elevii victimizatori își continuă comportamentul în încercarea de a primi aprecieri pozitive sau de a nu fi pedepsiți, la rândul lor, de colegi.

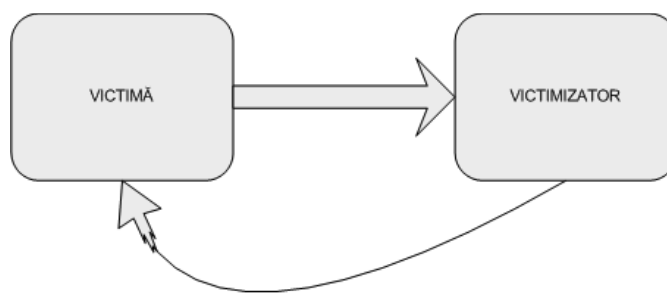

Fig. nr. 1 – Modelul interconectării rolurilor de victimă și victimizator.

Contextul social-educational a fost, și el, luat în considerație de specialiști, în special de sociologi (Benbenishty și Astor, 2005). Aceștia au explicat fenomenul prin efectele de agregare ale comportamentului individual, insistând asupra efectelor climatului școlar, asupra devianței în școală. Astfel, McDonnell, Timpane și Benjamin (2000) constată că școala poate modifica practicile elevilor dacă oferă sentimentul apartenenței la o comunitate, implică elevii în activități școlare și extracurriculare, dar și dacă utilizează strategii didactice non-formale și informale. Mai precis, i se cere școlii să promoveze definiții ale situației care se opun comportamentelor delincvente, să recompenseze activitățile prosociale și să le pedepsească pe cele deviante, dar și să contribuie la supravegherea și implicarea tinerilor în activități.

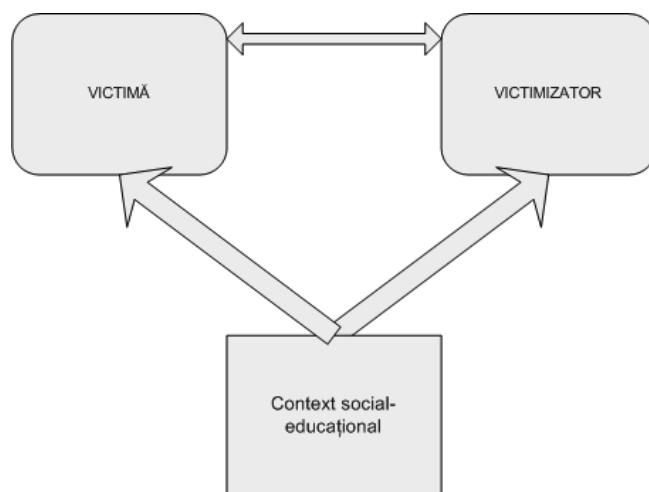

Fig. nr. 2 – Influența contextului educațional asupra relației dintre victimă și victimizator

Această teorie primește un suport empiric și în România. Astfel, Hatos (2008) constată, în cadrul unui studiu pe populația de elevi din școlile orădene, că numărul de băieți din școală și numărul de elevi având părinți cu studii superioare explică parțial aceste variații. Totuși, el conchide că factorii individuali nu pot fi excluși în întregime.

În cele ce urmează ne-am propus să răspundem la următoarele întrebări de cercetare: Care este relația dintre rolurile de victimă și victimizator în școlile românești? În ce măsură contextul socio-educational influențează această relație? Pornim în această lucrare de la ipoteza că există o corelație între rolul de victimă și cel de victimizator în școală.

METODOLOGIE

Pentru a testa aceste ipoteze, am ales datele din ancheta proiectului „Nu fi victimă – campanie de combatere a excluziunii și victimizării în școlile și liceele din județul Bihor”, realizat de Direcția Județeană pentru Tineret Bihor, în parteneriat cu Facultatea de Științe Socioumane a Universității din Oradea și finanțat de Consiliul Județean Bihor.

1.025 de chestionare au fost aplicate în clasă elevilor din clasele VII-X din instituții de învățământ (școli generale și licee) din mediul urban al județului Bihor. Cercetarea s-a desfășurat în noiembrie 2008. 50,4% din eșantion sunt băieți, și 49,6% sunt fete. Structura pe clase a eșantionului a fost următoarea:

- a VII-a: 19,2%
- a VIII-a: 22,5%
- a IX-a: 29,3%
- a X-a: 29,0%.

MĂSURI FOLOSITE

Pentru măsurarea *rolului de victimă* am folosit 12 itemi din scala APRI-T (*Adolescent Peer Relations Instrument*) (Parada, 2000). APRI-T este o măsură a rolurilor participative în victimizarea adolescenților și măsoară cele trei dimensiuni ale victimizării:

- *verbală* (ex.: Un/o elev/ă să spună cuvinte urâte despre mine) – 4 itemi
- *social-relațională* (ex.: Un/o elev/ă să le ceară altora să nu aibă de-a face cu mine) – 4 itemi
- *fizică* (ex.: Să fiu îmbrâncit sau lovit de un coleg/colegă) – 4 itemi

Scala a fost tradusă și validată în România (Bălătescu, 2006). În plus, am adăugat 4 itemi pentru a măsura rolul de victimizator (ex.: să lovesc sau să îmbrâncesc un coleg/o colegă).

REZULTATE

Dimensiunile victimizării

După cum se observă din Tabelul nr. 1, itemii corespondenți rolului de victimizator și cei ai rolurilor de victimă încarcă în factori diferiți. Primul factor explică 43% din varianță, al doilea, 8%.

Tabelul nr. 1. Analiza factorială a itemilor corespunzători rolurilor de victimă și victimizator

Rotated Component Matrix ^a		
	Component	
	1	2
Un elev/a sa spună cuvinte urate despre mine	,565	,267
sa fiu imbrancit sau lovit de un coleg	,624	,287
un elev/a sa ma ignore atunci cand era cu prietenii lui/ei	,658	,016
sa lovesc sau sa imbrancesc un coleg/o colega	,183	,742
sa mi se dea porecle care nu-mi plac	,587	,313
un elev/a sa-i faca pe prietenii lui/ei sa fie impotriva mea	,715	,203
sa-i spun altui coleg cuvinte care sa nu-i placa	,227	,776
sa se spună despre mine lucruri care nu-mi plac	,709	,270
sa se arunce cu ceva in mine sau spre mine	,635	,279
un elev/a sa nu vrea sa fie prieten/a cu mine pentru ca alti colegi nu ma plac	,713	,158
sa-i dau porecle unui coleg sau sa spun cuvinte neplacute la adresa lui	,165	,805
un elev/a sa le ceara altora sa nu aiba de-a face cu mine	,687	,198
ceva ce-mi apartine sa fie stricat sau distrus intentionat de un coleg/o colega	,634	,282
sa se faca glume pe seama mea	,644	,338
sa fiu amenintat ca voi fi agresat sau vatamat	,697	,189
sa cer unor colegi sa-i ignore/sa nu aiba de-a face cu un coleg de-al meu	,346	,490

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Astfel, scalele obținute pentru cele două dimensiuni (victimă-victimizator) sunt fidele (Cronbach $\alpha > 0,75$).

Expunerea la victimizare

O treime (33,1%) dintre elevi au fost expuși des sau foarte des la, cel puțin, o formă de victimizare verbală, 22% la, cel puțin, o formă de victimizare relațională și 19,5% la, cel puțin, o formă de victimizare fizică.

Tabelul nr. 2 – Frecvența expunerii la comportamente victimizatoare în ultimul an. Cifrele pe coloană reprezintă procentajul din totalul elevilor care au răspuns pozitiv la numărul respectiv de itemi de victimizare

	0	1	2	3	4	Total
	%	%	%	%	%	%
expus des sau foarte des la un fel de victimizare verbală	66,9%	18,4%	6,7%	4,1%	3,8%	100,0%
expus des sau foarte des la un fel de victimizare relațională	77,7%	14,6%	4,7%	1,4%	1,7%	100,0%
expus des sau foarte des la un fel de victimizare fizică	80,5%	12,2%	4,5%	1,1%	1,8%	100,0%
a exercitat des sau foarte des un fel de victimizare	76,5%	13,0%	6,6%	2,8%	1,1%	100,0%

Pe de altă parte, aproape un sfert (23,5%) dintre elevi au exercitat des sau foarte des, cel puțin, o formă de victimizare verbală.

Tabelul nr. 3 – Media expunerii la comportament victimizator în ultimul an, calculată pe o scală de la 4 la 16

	Mean
expus la victimizare verbală (4-16)	7.1
expus la victimizare relațională (4-16)	5.9
expus la victimizare fizică (4-16)	5.8
a exercitat victimizare (4-16)	6.1

În figura următoare am reprezentat expunerea medie la victimizare, în funcție de tipul victimizării, de rolul victimă/victimizator și de clasă. Expunerea la toate tipurile de victimizare crește de la clasa a VII-a la a X-a, cu o ușoară scădere în clasa a IX-a. O posibilă explicație ar fi componența socială diferită la liceu față de școală generală, dar și timpul necesar pentru a se reconstitui rețelele sociale în clasele redistribuite la începutul clasei a IX-a.

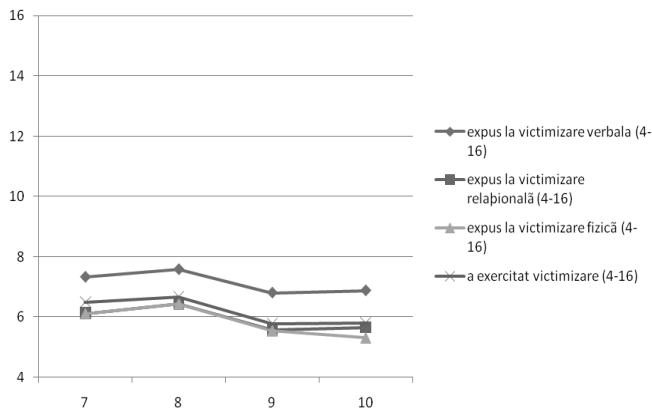

Fig. nr. 3 – Gradul de expunere la victimizare, în funcție de tipul victimizării, de rolul victimă/victimizator și de clasă

După cum arată Tabelul nr. 4, băieții sunt mai victimizați, dar și mai victimizatori decât fetele, la toate vârstele. Explicația se bazează pe rolurile de gen diferite: elevii sunt educați să aibă angajament fizic și să interacționeze mai violent cu ceilalți, în vreme ce fetele sunt educate să fie delicate și politicoase.

Tabelul nr. 4 – Gradul mediu de expunere la victimizare, în funcție de tipul victimizării, de rolul de victimă-victimizator și de sex

	sex	
	masculin	feminin
	Mean	Mean
expus la victimizare verbală (4-16)	7.3	6.9
expus la victimizare relațională (4-16)	6.0	5.7
expus la victimizare fizică (4-16)	6.1	5.4
a exercitat victimizare (4-16)	6.8	5.5

Corelația dintre indicatorii de victimizare

Porneam în această lucrare cu ipoteza că există o legătură strânsă între comportamentul de victimizare și cel de victimizator, pusă în evidență de studiile din alte țări și explicată prin efectul de întărire a comportamentelor, ca și prin influența școlii. În cele ce urmează vom încerca să punem în evidență o legătură similară pe eșantionul nostru, folosind o abordare corelațională.

Mai întâi, am încercat să punem în evidență corelația dintre rolurile de victimizator în funcție de tipurile de victimizării. Se observă, din Tabelul nr. 5, că toți indicatorii referitori la dimensiunile victimizării sunt puternic corelați între ei. Coeficienții de corelație Pearson variază în jurul lui 0,7, ceea ce indică o asociere puternică între tipurile de victimizare. Putem explica aceasta prin faptul că victimizarea face parte dintr-un proces în cadrul căruia se pornește de la intensitatea cea mai slabă (relațională) și se ajunge la forma cea mai gravă și cel mai adesea vizibilă (fizică). Implicațiile pentru prevenire sunt acelea că prevenirea victimizării trebuie realizată pornind de la identificarea formelor celor mai simple, care sunt un indicator, dar și o cauză a victimizării agravate.

Tabelul nr. 5 – Corelația parțială dintre indicatorii de expunere la cele trei tipuri de victimizare, controlând pentru sex, vârstă, educația tatălui, domiciliul părinților și unitatea de învățământ

Correlations			expus la victimizare verbală (4-16)	expus la victimizare relațională (4-16)	expus la victimizare fizică (4-16)
Control Variables					
sex & Vârsta (in ani impliniti) & Care a fost ultima scoala absolvita de tatal tau? & In ce fel de localitate domiciliaza parintii tai? & Unitatea de invatamant	expus la victimizare verbală (4-16)	Correlation	1,000	,657	,726
		Significance (2-tailed)	.	,000	,000
		df	0	626	626
	expus la victimizare relațională (4-16)	Correlation	,657	1,000	,880
		Significance (2-tailed)	,000	.	,000
		df	626	0	626
	expus la victimizare fizică (4-16)	Correlation	,726	,880	1,000
		Significance (2-tailed)	,000	,000	.
		df	626	626	0

În cele ce urmează, am adunat toți cei trei indicatori de victimizare folosiți într-o scală sumativă care măsoară rolul de victimizator cu valori pe o scară de la 12 la 48 (Cronbach $\alpha > 0,87$). La fel ca în cazul precedent, am calculat coeficientul de corelație parțială.

Tabelul nr. 6 – Corelația parțială dintre indicatorii de expunere la cele trei tipuri de victimizare, controlând pentru sex, vârstă, educația tatălui, domiciliul părinților și unitatea de învățământ

Correlations			expus la victimizare (12-48)	a exercitat victimizare (4-16)
Control Variables				
sex & Vârsta (in ani impliniti) & Care a fost ultima scoala absolvita de tatal tau? & In ce fel de localitate domiciliaza parintii tai? & Unitatea de invatamant	expus la victimizare (12-48)	Correlation	1,000	,559
		Significance (2-tailed)	.	,000
		df	0	608
	a exercitat victimizare (4-16)	Correlation	,559	1,000
		Significance (2-tailed)	,000	.
		df	608	0

Se observă că, și după ce se controlează, pentru variabile de status ale elevului, inclusiv după unitatea de învățământ, obținem o corelație pozitivă mare dintre rolurile de victimă și victimizator ($r = 0,56$). Aceasta confirmă ipotezele noastre: comportamentul de victimă este asociat cu cel de victimizator.

CONCLUZII ȘI LIMITĂRI

Problema violenței în școli a fost mult discutată în ultima perioadă în țara noastră, dar măsurile propuse în această privință sunt nesistematice și nu țin seama de combaterea fenomenului de la rădăcină, adică pornind de la interacțiunile cotidiene dintre elevi și dintre elevi și profesori.

În această lucrare ne-am propus să realizăm o evaluare a nivelului victimizării în școală, pornind de la distincția dintre rolul de victimă și cel de victimizator, ca și dintre tipurile de victimizării: verbală, relațională și fizică. Folosind datele din ancheta proiectului „Nu fi victimă – campanie de combatere a exclusiunii și victimizării în școlile și liceele din județul Bihor”, am analizat 1.025 de chestionare aplicate în clasă elevilor din clasele VII-X din instituții de învățământ (școli generale și licee) din mediul urban al județului Bihor.

A rezultat că o parte semnificativă dintre elevi (20-35%) este expusă des sau foarte des la cel puțin o formă de victimizare (verbală, relațională, fizică). Un sfert dintre elevi au exercitat des sau foarte des, cel puțin, o formă de victimizare verbală. Toate felurile și rolurile de victimizator sunt mai reprezentate la băieți (efect al socializării de gen). Victimizarea verbală și relațională au pondere mai mare decât victimizarea fizică.

Toți indicatorii referitori la dimensiunile victimizării sunt puternic corelați între ei, ceea ce implică faptul că prevenirea victimizării trebuie realizată pornind de la identificarea formelor celor mai simple ale victimizării. De asemenea, am găsit că rolul de victimizat este asociat cu cel de victimizator. Validitatea explicațiilor

ca efect al climatului școlar sau ca efect de întărire rămâne de testat într-o cercetare viitoare. Deocamdată ne mărginim să afirmăm că, în opinia noastră, cele două explicații nu sunt total independente. Astfel, teoria comportamentului deviant (Cloward și Ohlin, 1960, apud Zamfir, 1999) susține că devianța este o conjuncție a doi factori: lipsa de acces prin mijloace legitime, normale la realizarea scopurilor împărtășite de respectiva colectivitate, ca și accesul la mijloace ilegite. Un astfel de model ar explica de ce elevi victimizatori, care nu reușesc să aibă acces la unul dintre scopurile importante în grupurile de adolescenți (popularitatea), se folosesc de disponibilitatea la mijloace ilegite: victimizarea colegilor. Utilizarea acestor mijloace nelegitime este posibilă în condițiile unui climat școlar bazat pe existența unei culturi a delincvenței juvenile, prejudecăți și excluziune din grupul școlar, ca și pe lipsa de atenție a factorilor responsabili din școală față de acest gen de comportament deviant.

Studiul de față are și limite importante. Astfel, ca măsuri ale victimizării am folosit rapoartele personale ale elevilor, în condițiile în care există o diferență între comportament real și cel raportat. De asemenea, faptul că apelăm la percepția adolescenților în legătură cu victimizarea face ca datele noastre să fie dependente de aprecierile despre ce reprezintă victimizare sub diferite forme, aprecieri care pot varia de la o clasă la alta, de la un mediu social la altul etc. O parte dintre aceste efecte pot fi controlate folosind o analiză multinivel. De asemenea, relațiile cauzale se pot verifica în mod legitim prin studii experimentale sau anchete longitudinale.

BIBLIOGRAFIE

1. Atlas, R., & Pepler, D. (1998), Observations of bullying in the classroom, *The Journal of Educational Research*, pp. 86-99
2. Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall Englewood Cliffs, NJ
3. Bălătescu, S. (2006). Traducerea și validarea unui instrument de măsură a victimizării în școală: scala APRI-T, *Conferința națională: „Cultură, dezvoltare, identitate”* Universitatea din Oradea
4. Benbenishty, R., & Astor, R. (2005). *School violence in context: culture, neighborhood, family, school, and gender*. Oxford University Press, New York
5. Cloward, R. A., & Ohlin, L. E. (1960). *Delinquency and opportunity; a theory of delinquent gangs*. Free Press, Glencoe, Ill
6. Hatos, A. (2008). Tineri violenți, categorii violente de școlari sau școli violente? Studiu multinivel al fenomenelor de victimizare la adolescenții școlari. în: D. Marius & E. Bonchiș (Eds.), *Statutul psihologului școlar. Prezent și perspective. Volumul conferinței naționale a Psihologilor Școlari* Băile Felix: Editura Universității din Oradea, pp. 128-139
7. McDonnell, L., Timpane, P. M., & Benjamin, R. W. (2000). *Rediscovering the democratic purposes of education*. University Press of Kansas, Lawrence
8. Parada, R. (2000). *Adolescent Peer Relations Instrument: A theoretical and empirical basis for the measurement of participant roles in bullying and victimisation of adolescence: An interim test manual and a research monograph: A test manual*. Publication Unit, Self-concept Enhancement and Learning Facilitation (SELF) Research Centre, University of Western Sydney
9. Parada, R., & Craven, R. (2002). *Beyond Bullying Secondary Schools Program: Consultant's handbook*. Publication Unit, Self-concept Enhancement and Learning Facilitation (SELF) Research Centre, University of Western Sydney
10. Wikipedia (2009). Bullying, accesat în 12.3.2009, la adresa: <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Bullying&oldid=332717505>
11. Zamfir, C. (1999). *Spre o paradigmă a gândirii sociologice. Texte alese*. Cantes, Iași